

S. TURCSÁNYI ILDIKÓ

Kunhalmok Békésen és környékén

Évszázadok óta megmozgatják a fantáziát az Alföld titokzatos halmai. Illyés Gyula Kunhalmok című versében így emlékezik meg a számottevő paleopedológiai és paleobotanikai értékekkel is bíró ősi temetkezési helyekről, sírdombokról, őrvagy határhalmokról, a magyar Alföld „katedrálisairól”:

*Kunhalmok ti, a sokhalu, bő Obtól
e kis Kaposig elfüzerlő dombok,
csönd-állomások, nyomjelző vakondok-
túrások, mesék babszemei, ...*

...
*ti vagytok a mi – katedrálisaink!
„Márvány-zenék?!” Ob, csak módunk szerint,
így, sárból! – óh ti, piramisaink!*

A kifejezés eredete

Hogy mi köze van a kunoknak a kunhalmokhoz? Nem sok. A kunhalom kifejezés csupán a nyelvújítás korától vált általánossá. Először 1825-ben Horváth István nyelvész-történész írásában találkozhatunk vele, aki úgy vélte, a halmokat a betelepülő kunok hozták létre. Ezzel szemben Ipolyi Arnold hunhalmokat említ. Jerney János őskutató 1851-es írása szerint azonban a kunhalom elnevezés a nép számára eredetileg ismeretlen volt, és az irodalomból terjedt el: „annyi bizonyos, hogy a hazai halmok kunhalom nevezete a magyar nép ajkán nem él, egy pár évtized óta az írói nyelv kezdé divatba hozni”. **A ma használt kunhalom kifejezés valójában különböző korokból származó, más-más eredetű, emberi kéz alkotta halmokat foglal magában,** vagyis szó sincs arról, hogy csak a kunokhoz lehetne kötni ezeket. Sőt, a Kárpát-medencében jelenleg egyetlen olyan halmot sem ismernek, amelyet a kunok emeltek volna. (Legközelebb Moldvában találhatók ilyenek, ezért maga a név épp elég megtévesztő.) Az idő múlása, az ásatások beindulása során kiderült, hogy a halmokat sokkal korábban, más népek hozták létre. Sok szakember épp ezért helytállóbbnak gondolja, ha a történelem során az ember által emelt mesterséges halmok megnevezésére a kunhalom helyett egyszerűen csak a „halom” kifejezést használná a szakma, ahogyan a magyar népnyelv is nevezte őket. A mai régészeti felfogás szerint sem szerencsés a kunhalom terminus alkalmazása, helyette a halomsírokra a ’kurgán’, a lakóhalmokra a ’tell’ kifejezést, ha pedig általános értelemben használjuk, akkor a ’halom’ szót javasolják.

Viszonyítási pontok a rónaságon

A kunhalmok fontos viszonyítási pontnak számítottak a monoton rónaságon, ennek köszönhető, hogy több kunhalom megemlítésre került a középkori királyi oklevelekben is. A múlt emlékeként sok kunhalom még ma is közigazgatási határvonalat jelez. A feudális korban bevett gyakorlatnak számított, hogy a kunhalmok csúcsára határjelet állítottak fel, ami némelyiken még ma is ott díszel. A kunhalmok ma már természetvédelmi oltalom alatt állnak, védelmüket a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény 1997. évi jogerőre emelkedéséig semmiféle jogszabály nem szavatolta. Így, bár levéltári adatok szerint egykor 40 ezer kunhalom állhatott az Alföldön, a Földművelésügyi Minisztérium nyilvántartásában ma már csak ezeröttszáz szerepel.

Az egykor vízjárta síkság jellemző földpiramisai Gyórfy István, a honi néprajztudomány jeles képviselője szerint „olyan 5-10 méter magas, 20-50 méter átmérőjű, kúp vagy félgömb alakú képződmények, amelyek legtöbbször víz mellett, de vízmentes helyen terültek el, s nagy százalékban temetkezőhelyek, sírdombok, őr- vagy határhalmok”.

Halmok felmérései, összesítései a Békési-hátságon

Régiókn (a hajdani Békés vármegye központi része, szakmai nevén Békési-hátság) tudományos igényű régészeti kutatása már korán, a 18. század második felében megindult, hiszen nagy múltú városok és falvak népesítik be a területet. Ezek történetével neves kutatók foglalkoztak és írtak máig jelentős monográfiákat, elég ha csak Haan Lajos 1870-ben, és Karácsonyi János 1896-ban megjelent munkáit említjük. Ezek számtalan régészeti adatot tartalmaznak, és értékes információkat közölnek halmainkról is.

Az első, kifejezetten a halmok összegyűjtését célul kitűző kutatás Kozma Béla 1910-ben kiadott munkája, aki geográfus szemmel vizsgálta az alföldi halmok vízrajzi és geomorfológiai jellemzőit. Térképmelléklete, melyet a harmadik katonai felmérés alapján szerkesztett, régióinkból 30 halmot tüntet fel.

A módszeres régészeti terepbejárás a Magyarország Régészeti Topográfiája (MRT) kutatási program keretén belül indult meg. A MRT munkatársai célul tűzték ki, hogy hosszútávon valamennyi még fellelhető és terepbejárással azonosítható lelőhelyet összegyűjtenek, a területeket a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete és a Békés megyei múzeumok szakemberei közösen járták. A munkálatok 1968-tól kezdve lényegében napjainkig tartanak. A MRT tizedik, Békés és Békéscsaba környékét tárgyaló kötete tartalmazza (nevében is jelezve) településünket. A MRT kötetek egyéb korok és lelőhelyek mellett a halmokat is a teljesség igényével gyűjtik fel, pontos és megbízható adatokkal, valamint állapotleírással egészítve ki a katasztert. 1979-ben Virágh Dénes készítette katasztert Ecsedy Istvánnak a tiszántúli kurgánokat tárgyaló könyvéhez, a szerző azonban csak levéltári kutatást végzett,

főleg az első és a második katonai felmérés alapján, viszont helyszíni terepbejárás és azonosítás nélkül. Így katasztere csak egy szűkszavú lista, mely helymegjelöléseket nem tartalmaz.

Ezt követően Szelekovszky László ismertette vázlatosan Békés megye kunhalmait 1999-ben, ilyen címmel megjelent könyvében. Gyűjtése azonban elnagyolt, listája helymegjelöléseket nem tartalmaz. A 2002. évvel lezárult ún. Kunhalom-program keretében településünk kunhalmait is felmérték. Ez a kataszter már részletesebb, sokoldalúbb és pontosabb, viszont területünkről nem minden halmot tartalmaz.

Bódisné halma, ami ma látszódik belőle.

2008-2016 között Bede Ádám régészként a Körös-Maros Nemzeti Park területén fekvő halmokról készített nagyon pontos halom-értékleltárt. Munkáját „Kurgánok a Körös-Maros vidékén - Kunhalmok tájrégészeti és tájökölógiai vizsgálata a Tiszántúl középső részén” címen adták ki. A korábbi kataszterezések hiányosságát kiküszöbölve, ebben a munkában a kunhalmok régészeti topográfiai felmérésével és kataszterezésével több éven át végzett szisztematikus terepi, levéltári és térképtári kutatómunkát. Ennek köszönhetően településünk környékén több mint 60 halmot mért fel (mivel néhányat csak helyszíni szemle alapján mért fel, névtelen, általunk nem beazonosítható, az MRT békési kötete alapján összeállított felsorolásunkban ezeket nem tudjuk szerepeltetni).

A kunhalmok legfontosabb típusai

1. Lakódombok (tell-halmok)

Ebbe a kategóriába a többnyire szabálytalan alakú, nagy kiterjedésű és viszonylag magas halmok tartoznak. Kultúrrétegük több méter vastagságú. Felmagasodásukban az árvízmentes, de vízközeli helyen megtelepedő ember játszotta a főszere-

pet. A halommá emelkedett egykori telephely kultúrrétegét főleg az ott élő emberek házainak omladéka, (patics) edénytörmelékei, tűzhelyének maradványai, az elfogyasztott állatok szétszórt csontjai, kagylóhéjai alkotják. Nagy számban keletkeztek lakódombok a neolitikumban (Kr.e. 6. évezred – 5. évezred közepe) és a bronzkorban (Kr.e. 1900-tól körülbelül 900-ig).

2. Sírdombok (kurgánok)

A régészeti kutatások feltárták, hogy a halmok legnagyobb része rézkori (Kr.e. 5. évezred közepe – 3000) és kora-bronzkori (Kr.e. 3. évezred első fele) temetkezés, de vannak köztük szarmata (2. századtól az 5. század közepéig), germán (5. század), és honfoglalás kori (9-10. század) temetők, Árpád-kori (1000-tól 1301-ig) templomok és sírok, olykor valóban kun (13. század közepétől kb. a 16. századig) temetkezések nyomait is őrzik. Gyakoriak az ún. utántemetkezések, amikor az eredetileg a rézkorban emelt kurgánokba - melyek kiemelkedő, feltűnő helyei a tájnak - a később itt élő népek is beleássák sírjaikat. A kurgán név türk-mongol eredetű. Leghíresebbek a szkíta kurgánok (Kr.e. 700-400).

3. Őrhalmok (vigyázóhalmok, strázsahalmok)

Az Alföldön és a Kelet-Dunántúlon gyakoriak a viszonylag alacsony, földből emelt halmok. Eredetileg sem lehettek magasak, de a rendszeres szántás következtében egyre alacsonyabbak lettek. Jellemző, hogy az egymástól látótávolságnyira lévő magasabb halmok (általában tellhalmok) között láncszerű összeköttetést biztosítottak. A tűzjelzésben is fontos szerepük lehetett.

4. Határhalmok

Kialakulásuk és szerepük a megyék, a járások és a települések határának megjelölésével hozható összefüggésbe. Tipikusak az úgynevezett hármás határhalmok. Ezek három település határának voltak a jeles pontjai, például a Gergely-halom Karcag, Kunhegyes és Kunmadaras határának találkozásánál. Előfordulnak négyes határhalmok is (pl.: Dombegyházánál a magyar-román határon).

A halmok funkciója sokszor keveredést mutat, gyakran előfordul, hogy az eredetileg kurgánnak emelt halmok őrhalom vagy határhalm funkcióit is betöltöttek.

Halmok Békés környékén

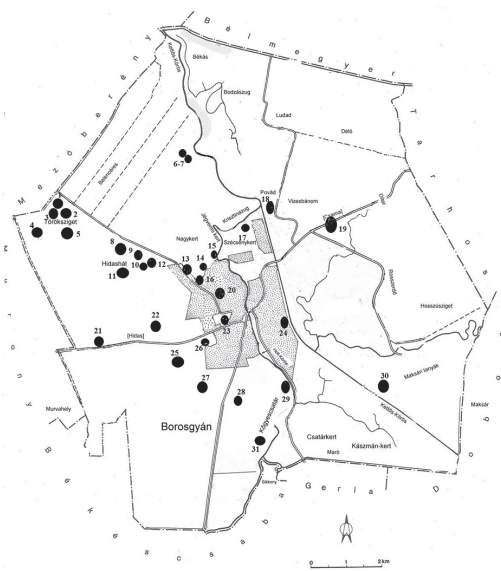
(az adatokat az MRT békési kötetéből gyűjtöttük, a névtelen halmok esetében ennek helymeghatározásait használtuk)

1. *Határ-halom*: a mezőberényi országúttól délre, azzal párhuzamos dombháton található 15-20 méter átmérőjű, kb. fél méter magas halom a szakemberek szerint bizonyosan rézkori temetkezést rejtő **kurgán**. (Nevének eredete: 1904-ben mint Vésztfő felőli határjelet említik.)

2. *Török-sziget, Szalontai-tanya*: a mezőberényi országúttól délre, azzal párhuzamosan haladó dombháton levő kiemelkedésen látható halom a szakemberek szerint rézkori **kurgán**. A környéken még hat hasonló halom volt hajdanán. (Nevének eredete: a törökök itt táboroztak, amikor a környéket fosztogatták.)

3. *Szivattyútelep*: a békési határ északnyugati szélén, egy alacsony, északnyugat-délkelet irányú dombháton, kb. 1 kilométer hosszan edénytöredékek gyűjthetőek. Ezek főleg Árpádkoraiak, ennek alapján itt egykor Árpádkori falu volt. A régészeti lelőhely északi harmadában 3 kisebb, kb. 15-20 méter átmérőjű, 0,5 méter magas, feltehetően rézkori temetkezéseket rejtő **kurgán** látható. MRT terepbejárásakor a rézkori Tiszapolgári kultúra edénytöredékeit, gepida, avar és főként Árpádkori cserpeket gyűjtöttek. A szakemberek szerint a dombháton valaha volt település Árpádkori részét az elszórt forrásokból ismert Ika faluval azonosíthatjuk, amely azonban a régészeti és történelmi adatok alapján már az Árpádkorban elnéptelenedett. Nevét a tőle nyugatra levő Iga-halom határnév őrizte meg. Az Ika név személynévi eredetű, első említésekor, 1213-ban a békési csőszök feje, Bosur Yca faluban (villa) lakik, 1 év múlva ugyancsak a Várad Regestrumban olvashatunk Hozuga és Bogui nevű, Yca-ból származó emberekről. Ezután többé településnévként nem fordul elő forrásokban, Igalom földrajzi névvel azonban találkozhatunk 1763-ban, Békés és Mezőberény határjárásában.

4. *Török-szigeti-domb*: a Mezőberénybe vezető országúttól délnyugatra egy széles, lapos dombhát közepén egy kb. 30 méter alapátmérőjű, 1,5-2 méter relatív magasságú rézkori **kurgán** látható, felhordási árka is megvan még a keleti oldalon. MRT

Békés környéki halmok térképre vetítve

terepbejárásakor népvándorláskori és Árpád-kori edénytöredékeket találtak itt. (Nevének eredete: egy pár őrdomb volt ott, a törökök itt táboroztak, amikor a környéket fosztogatták.)

5. *Török-szigeti dombocska*: a békési határ északnyugati részén, egy északnyugat-délkelet irányú, alacsony háts vonulaton egy kb. 1 méter magas, enyhén ovális dombocska található, feltehetően rézkori **kurgán**.

6-7. *Bőfok-halom I.-II.*: a békési határ északi részén a Köröstől nyugatra kéziratot térképek két halmot jeleznek, az északabbra eső, kelet-nyugat irányban 60-80 méter hosszú, észak-dél irányban ennek kb. a fele hosszú, alig fél méter magas dombhát, alakja szerint valószínűleg nem kurgán. Tőle délkeletre 50-80 méterre van egy másik, kisebb dombocska, szintén lapos, hosszúkás alakja szerint nem kurgán. Mivel a két domb közt nincs olyan geográfiai elkülönülés, mely egykori vízjárást jelölne, és az anyag kora is azonos, a szakemberek úgy gondolják, hogy a két lelőhely a neolitikumban egy telephely, újkőkori tell volt.

8. *Hidas-bát, Hosszú-halom*: a mezőberényi úttól délnyugatra, az úttal párhuzamos háts részen van a kiemelkedés, valószínűleg régen ezt hívták Hosszú-halomnak. A lelőhely-elnevezés alapján sorolhatjuk ide azokat az Emperl Ernő békési jószágkormányzó gyűjteményéből a Magyar Nemzeti Múzeumba került avarkori leleteket, melyek 1897-1903 között kerültek elő. Ma már nincs nyoma itt halomnak, de a felszínen gyakoriak az edénytöredékek.

9. *Transzformátor-állomás II.*: szintén a mezőberényi országúttól délnyugatra, előző régészeti lelőhelytől északra, kb. fél méter magas partos rész szélén egy kb. 25 méter alapátmérőjű, 1 méter relatív magasságú rézkori **kurgán** található, még felhordási gödre is megvan a déli oldalon. Terepbejáráskor a rézkori Tiszapolgári kultúra által hátrahagyott kevés cserepet és egy kis kőpengét találtak.

10. *Transzformátor-állomás I.*: a mezőberényi országút délnyugati oldalán, az úttal párhuzamos alacsony hátságon egy kb. 15 méter alapátmérőjű, kb. fél méter magas, bizonyosan rézkori temetkezést rejtő kis **kurgán** látható. Környékén terepbejáráskor kevés meghatározhatatlan őskori leletet találtak.

11. *Kapca-Szántó-halom*: a mezőberényi országúttól délnyugatra látható, kb. 30 méter alapátmérőjű, 1,5 méter relatív magasságú, bizonyosan rézkori **kurgán** nevét régi térképekről azonosították be a szakemberek. A halom meglepően szabályos és sértetlen.

12. *Berényi útfél*: a mezőberényi országúttól nyugatra, azzal párhuzamosan haladó dombháton látható kb. 25 méter alapátmérőjű, 1 méter relatív magasságú halmot rézkori **kurgán**ként azonosították a régészek. Egyike azon halomcsoportnak, melyet ezen a területen a régi kézíratos térképek jelölnek, de pontosabb azonosítás ma már nem lehetséges. MRT terepbejárásakor kevés bronzkori edénytöredéket találtak felszínén a kutatók.

13. *Égető-halom*: a város északnyugati szélén, a Berényi út keleti oldalán emelkedő halmot régi térképek is jelzik. Haan Lajos 1870-ben ezt írja: „a halom körül már több őskori tárgy találtatott. Nevezetesen amint tudomásomra esett, valami E. J. nevű lakos talált ott évek előtt egy „arany peresztet” valószínűleg karperecet vagy fibulát, melyet Nagyváradon 80 forintot eladott.” A halom ma már nem feltűnő, területét teljesen beépítették. Az út felől kb. 2 méter magas, ovális alakú **kurgán**on most a Táncsics Mihály u. 118. alatti épület áll. A ház lakói szerint nem került itt elő semmilyen lelet, viszont a terepbejáráskor az épület körüli kertben gazdag anyagot találtak, leginkább késő szarmata-hun edénytöredékeket.

14. *Nagykert, Tóth István földje*: a várostól északnyugatra, a hajdani Csíkos-ér és Kurvák-ere összefolyásának nyugati szegletében egy kiemelkedő dombhát található, egy kb. 350x400 méteres területen. A régészeti lelőhely keleti szélén áll egy kb. 30 méter alapátmérőjű, 2 méter magas rézkori **kurgán**. MRT terepbejárásakor itt a rézkori Tiszapolgári, Bodrogkeresztúri és Gávai kultúra edényeit is megtalálták. De gyűjtöttek népvándorláskori, Árpádkori és késő középkori cserepeket is.

15. *Jégvermi-halom*: a város északi szélén, a Jégvermi kertbe vezető kövesúttól kb. 30 méterre keletre, a Holt-Kettős-Körös nyugati partján egy kb. 30 méter alapát-

mérőjű, 1,5-2 méter magas, bolygatatlannak látszó halom van. Formája alapján bizonyosan rézkori **kurgán**. MRT bejárásakor erősen kopott őskori és Árpádkori cserpeket találtak. (Nevének eredete: itt volt a község jégverme.)

16. *Nagykert, gátoldal*: a várostól északnyugatra, a Csíkos-ér egykori nyugati partján egy kb. 20 méter alapátmérőjű, 2 méter magas, feltehetően rézkori temetkezést rejtő **kurgán** látható, melyet régi térképek is jelölnek. MRT terepbejárásakor több régészeti korszakból (bronzkor, késő szarmata-hun, avar) származó edénytöredéket is találtak.

17. *Szécsénykert II.*: a város északi szélén található egy kis, kb. 1 méter magas dombocska, mely a helybeliek szerint tanya volt, de a szakemberek szerint nem zárható ki, hogy őskori **kurgán**. A dombon és közvetlen környékén edénytöredék gyűjthetők, ennek alapján valószínűleg a későrézkori Badeni kultúra egy kisebb települése is volt itt.

18. *Povád*: a város északkeleti szélén, a Kettős-Körös keleti partján fekvő domb első említését 1665-ből ismerjük, Poád Domb néven. Ekkor Teleki Mihály birtoka, vagyis békésiek használják. Nem tudunk itt középkori faluról, csak a földrajzi névről, mely régi kéziratok térképeken is szerepel. A szabályozás előtti Kettős-Körös kolduszugi (Krisztina-zug) kanyarulata által mosott partvonulaton még egy nagyobb domb volt, eredetileg neolitikus **tell**, mely napjainkra több 100 év alatt teljesen elpusztult. Régészeti lelőhelyként 1885 óta ismert a szakirodalomban, ez valószínűleg a folyószabályozással függ össze. 1881-4. között készült el itt a védőgát, ekkor a kiemelkedéseket, pl. „a povádi magaslatokat leásták”. Az első leletek 1891-ben kerültek múzeumba, Temesvárra. Banner János azonosította 1930-ban először az újkőkori Tiszai kultúra lelőhelyeként. Leletbejelentések nyomán többen is végeztek itt helyszíni szemléket, és szinte minden korszak nyomát megtalálták: az újkőkori Alföldi Vonaldíszes Kultúra és a Tiszai kultúra leletein kívül a bronzkori Gyulavarsándi és Gávai kultúra nyomain túl szarmata, avar és Árpádkori anyagot is. 1958-ban szakemberű régészeti feltárás keretében a szegedi múzeumigazgató, Trogmayer Ottó a lelőhely északkeleti részén (a telltől távolabb) 8 őskori és 143 db 10-12. századi sírt tárt fel. Legfontosabb a 45. férfisír íjmerevítő lemezein talált bekarcolt nemzetségjegy, melyet később Dienes István a Csolt-nem tamgájaként határozott meg. Sajnos ma már csak a régészeti lelőhely roncsai vannak meg, de még így is sok cserép gyűjthető a felszínen.

19. *Díter, Csarnabelyi-domb*: közepén halad át a tarhosi kövesút, ettől északra már teljesen elhordták. Az őskori cserpek (újkőkori Alföldi Vonaldíszes Kultúra, rézkori Tiszapolgári, Bolerázi és Gávai kultúra) a domb egész területén találhatóak, Árpádkoriak inkább a nyugati, későközépkoriak inkább a keleti felén. Szakemberek szerint ide lokalizálhatjuk az Árpád-korban és később is sok írásos forrásban előforduló Csarna **falut**. Csarna szláv eredetű szó, de a helynév valószínűleg személynévből keletkezett, magyar névadással. Első említése 1295-ből ismert, ekkor Michael de villa Chorna békési várjobbágy Murony határjárásánál tanúskodik. Ennek alapján valószínű, hogy Csarna a békési várbirtok tartozéka volt. Említik 1415-ben, 1418-ban,

1461-ben, 1504-ben és 1507-ben is. 1525-ben már Békés tartozékaként szerepel, ekkor már biztosan a gyulai uradalom alávetettségében volt. A 17. században elnéptelenedett, határát pusztaként a békésiek használták.

20. *Nagykerti-halom*: a Kurvák-ere délnyugati partján található ovális halom a topográfiai bejárásakor mért hossza 50 méter, szélessége 30 méter, magassága kb. 2 méter. A szakemberek szerint kétségtelenül rézkori **kurgán**. Az MRT bejárásakor két apró Árpád-kori edénydarabot találtak a felszínen. (Nevének eredete: a város legnagyobb területű kertje volt itt, régen szőlőskert.)

21. *Morvai-tanya II.*: Békéstől nyugatra, a Rózsás-ér partján található régi kéziratoss térképek szerint egy **kurgán**. Régészeti lelőhelyként ez a középkori Hidas falu része, de attól egy mára már kiszáradt folyómeder választja el. MRT terepbejárásakor népvándorláskori, Árpád-kori edénytöredékeket találtak, de a leletanyag legnagyobb része a késő középkorból származik. Ezek valószínűleg a középkori falu maradványai. Embercsontok is előkerültek.

22. *Nagy Maté-halom*: a várostól nyugatra a muronyi vasút északi oldalán kb. 50 méter alapátmérőjű, É-D irányban kissé megnyúlt, ovális, kb. 2 méter magas rézkori eredetű **halom**. Nevét régi térképekről ismerjük, és középkori eredetűnek tartjuk. Az adatok alapján a dombon népvándorláskori vagy 10-11. századi temető lehetett, illetve ezen a tájékon lehetett az a középkori település, melyet Mothew, Mető néven emlegetnek a források. A Maté vagy Mető név valószínűleg személynévi eredetű, többször fordul elő hasonló név az Árpádkori forrásokban. 1295-ből ismerjük első említését, possessio Mothew alakban és Murony, valamint a Balatun nevű rét közé esett. Ezután sokáig nincs adat, legközelebb 1411-ben Varsány László birtokában találjuk, ezután többé nem említik. A település neve máig fennmaradt különböző határnévi változatokban.

23. *Volt vásártér*: a város belterületének nyugati részén, a muronyi út és a vasút között, a mai sporttelep és a Május 1. park területén volt valaha a vásártér. Ide lokalizálható a kéziratoss térképek Temető-halomnak nevezett rézkori eredetű **kurgánja**. A valószínűleg a sporttelep északkeleti szélén álló halomnak ma már nyoma sincs, sajnos azt sem tudjuk, mikor hordták el. 1990-ben a sporttelepen embercsontok kerültek elő 30 cm-es mélységben, ennek alapján talán igaz a helyi hagyomány, hogy itt koleratemető volt.

24. *Vas-halom*: az egyértelműen rézkori temetkezést rejtő **kurgánt** a város belterületének délkeleti részében találhatjuk, nevét és a lokalizálásához kellő adatokat a szakemberek régi térképekről ismerik. Legvalószínűbb helye a Vág u. 13. alatti épület. Sajnos a helyszínt azóta sarkosra ásták, így a halom eredeti formáját nem tudjuk. Somlyai Gábor szerint: „Vashalom onnan vette nevét, hogy régebben egy ágyút leltek benne és hogy a víz a régebbi időkben egész körülmosta, mégsem kopott el. Most már rajta a városnak épülete van.”

25. *Bánomkerti-halom*: a város nyugati szélén, a muronyi úttól délre kb. 400 méterre fekszik egy kb. 80 méter átmérőjű, másfél méter magas halom. A domb tetején tanyaépület van, ezért nem a mostani az eredeti mérete, de biztosan rézkori **kurgán**.

(Nevének eredete: a „Bánom földek” a község által kiosztott legelőjárandság népies elnevezése. Egy fertály [12 hold] föld után 3 hold kaszáló és 2 hold bánomföld járt. Jobb minőségű volt a kaszálónál, de sokkal gyengébb a tanyai földeknél)

26. *Akaszto-halom*: a város nyugati szélén, a muronyi út déli oldalán fekvő katolikus temetőben egy kb. másfél méter magas kiemelkedésen áll a Jantyk kápolna, amely valószínűleg a régi térképeken ábrázolt Akaszto-halom (rézkori **kurgán**?). A plébánia irattárában sajnos nem található adatok az épületről, az 1857. évi kápolnaszentelés szövegében sincsen szó sem halomról, sem itt talált leletekről. (Nevének eredete: egy Csegő Gergő nevű betyárt itt akasztottak fel.)

27. *Sőrés-halom*: a várostól délnyugatra, kéziratoss térképek adatai alapján tudunk erről a minden bizonnyal rézkori temetkezést rejtő **kurgán**ról. Tetején tanyát építettek, ezért elegyengették, így a halom eredeti méreteit utólag nehéz felmérni. Átmérője ma talán 40 méter, magassága másfél méter. Az itt álló épületek kertjeiben néhány kopott őskori és népvándorláskori cseréptöredéket találtak. (Nevének eredete: talán a népnyelvi „söre” = hizlalni való jószág szóból származik.)

28. *Bódizné-halma*: a békéscsabai országúttól keletre található, kb. 50 méter alapátmérőjű, jelenleg 2-2,5 méter magas rézkori **kurgán**, topográfiai bejárásakor még felhordási árka is jól látható volt félkörben a déli oldalán. Terepbejárások során néhány őskori és népvándorláskori cserepet találtak, a halom felszínén embercsontok is előkerültek. (Nevének eredete: a hagyomány szerint egy kő jelzi a hajdani dombot, ahol elégették Bódizsnét, az utolsó békési boszorkányt, aki tojást tudott tojni a nyelve alá tett kis kő segítségével.)

Akaszto-halom a katolikus temetőben, ma a Jantyk-kápolna áll rajta.

Fotó: Gázsó János.

29. *Malomasszonykert, Dudás-tanya*: a város déli szélén, a Holt-Fehér-Körös nyugati partját kísérő keskeny, egy kb. 1100 méter hosszú hátságon található a halom, ma hétvégi házak vannak itt. Leletbejelentésre többször is végeztek itt terepbejárást a szakemberek, ennek alapján megállapították, hogy az őskori **tell** a dombhát egész területére kiterjedt, míg a középkori faluhely inkább a dombhát déli felén lehetett.

30. *Lápos-domb*: a békési határ délkeleti sarkában a Lapos vagy Lápos-érnek nevezett hajdani meder dél-délkelti partján fekszik. (A domb neve ma is Lápos, régebben felváltva Lapos illetve Lápos változat is előfordult. Mindkét elnevezés indokolt, valóban lápos, mocsaras részről van szó, bár magára a dombra inkább a lapos elnevezés illik, mely jól jellemzi az alakját. Kb. 1,5 méterre emelkedik ki a dombhátról a valóban lapos tetejű domb.). Terepbejáráskor a neolitikus Alföldi Vonaldíszes Kultúra, a rézkori Badeni kultúra és a bronzkori Ottományi kultúra edénytöredékei kerültek elő. Őskori **tell**.

31. *Borosgyáni-halom*: a várostól délre, a Holt-Köröstől nyugatra, sík mezőben, É-D irányban nyújtott, ovális, 40-60 méter alapátmérőjű, alig 2 méter magas rézkori eredetű **kurgán** látható. A halom felületén, elsősorban nyugati lejtőjén kerülnek elő leletek, őskori cserepek, kőszközök, népvándorláskori edénytöredékek.

Elpusztult vagy nem azonosítható halmok Békés határában

32. Az 1783. évi I. katonai felmérés térképlapján egy név nélküli halom (**kurgán?**) látható a város belterületén, a Kastélytól (Kastélyzug utca) délre, a Jámbor-Kürt-Kispince utca által bezárt tömbben, a Holt-Körös partján.

33. A hidasháti határrészen két Maté (Máté) nevezetű **halom** is látszik régi térképeken, ma azonban csak a *Nagy Maté-halom* van meg, a Kis Maté-halmot tőle északnyugatra már hiába keressük.

34. Szintén nyomtalanul eltűnt a határ északnyugati széléhez közeli *Árkos-halom* (**kurgán?**), mely az Iga-halomtól délnyugatra volt.

35-42. Külön probléma a berényi út kétoldalán elhelyezkedő halommező, mely minden régi térképen szerepel. 1783-ban hármat ábrázolnak, de név nélkülit, 1822-ben szintén hármat, de itt nevesítik is (Kapcza-Szántó-halom, Hosszú-halom, Égető-halom), 1830-ban 10-t (név nélkül), 1845-ben kilencet (az ismert nevek, mint Kapcza-Szántó-halom, Hosszú-halom, Égető-halom mellett két új név a két Laponyag, melyeket a mai berényi úttól északkeletre jelöltek), egy 1850. körüli lapon 14 név nélkülit, 1863-ban öt név nélküli halmot jelöltek a térképen. Mivel ebből ma hatot ismerünk, az idők folyamán legalább 8 halom (**kurgán?**) elpusztult.

43. Egyetlen írásos adat utal *Bök-halmára*, de mivel térképi ábrázolása nincs, így helyét azonosítani nem lehet.

44. Az 1783. évi I. katonai felmérés alapján és egy 19. század eleji térképen látható a várostól délkeletre a *Kis-halom* (**kurgán?**), ma már nincs nyoma, valószínűleg a körgátba van beépítve.

45-46. Szintén a várostól délre, a gerlai út és a Holt-Fehér-Körös közötti területen, a csatárkerti határrészen két halmot (**kurgánt?**) láthatunk, az 1783. évi I. katonai felmérés térképlapján.

47. *Hidas-hát, Köves-halom*: Banner János említ Békés nagyközség történetében egy *Hidas-hát, Köves-halomról* származó bronz karperecet. Az elnevezés máshol nem fordul elő, a halom helyét nem lehet azonosítani.

48. *Hidas-hát, Kunhalom*: 1908-ban közlemény jelent meg a Békési Lapokban: „A gróf Wenckheim-féle uradalom hidasháti pusztáján lévő egyik halmot lehordatja az uradalmi intézőség. A halom – közhiedelem szerint Kunhalom – lehordása közben, a tető alatt alig 60 cm mélységben eddig mintegy 12 sírhelyre akadtak a munkások, a sírhelyek egyikében, másikában teljesen ép csontvázak feküdtek.” A leírt leletek alapján szarmata sírokat találtak a feltehetően rézkori **kurgán**ba temetve. Bár a halom nem azonosítható, a kutatók úgy gondolják, hogy a Hosszú-halom felásásáról szól a tudósítás.

Megyei kitekintés

Békés megyében igen sok halom fennmaradt. A legtöbb (70 fölött) Dévaványa mellett található, de sok van Körösladány (35), Biharugra (37), Füzesgyarmat (43) és Szeghalom (58) környékén is. Több esetben ásatás is történt, az eredmények alapján a kurgánként azonosítható halmok minden esetben a rézkori Gödörsíros Kurgánok népének temetkezéseit rejtették. 1887-ben a Dévaványa központjában levő Templom-domb elhordásakor Frenyó Pál végzett feltárást, a három zsugorított sírt temetkezési rítusuk alapján a Gödörsíros kurgánok népéhez soroljuk. 1973 nyarán szintén Dévaványán a Csorda-járás, Csordagyepi-halom elhordása előtt végeztek mentőásatást, majd 1974-ben a Biharugra melletti Nagy Viktor-domb kurgánját tárták fel az alapszintig. Mindkét kurgán a már említett korszak temetkezéseit rejtette.

Összegzésül

Halmaink – a kurgánok, kunhalmok – nem egyszerűen csak sírok. Az Alföld felbecsülhetetlen kultúrtörténeti kincsei, a puszták élő műemlékei. Olyan régészeti lelőhelyek, melyekhez történeti mondák, néphagyományok, hiedelmek fűződnek, nevük régi falvak, események, növények, állatok, személyek emlékéét őrzik, lejtőiken értékes növénytársulások húzódnak meg, hajdani vizeket, utakat kísérnek, régi határok nyomvonalai haladnak át rajtuk, ősi településeket, középkori templomokat rejtenek magukban, emellett a táj szerves részei. Sajnos csak kis részüket tárták fel gondosan, így csak kis hányaduk eredeti funkcióját dokumentálhatták. Ahol településen belül vannak, vagy hétvégi házak, kertek fedik őket, ideiglenesen védve vannak, de a szántóföldi művelés folyamatosan koptatja, pusztítja felszínüket.

Vigyázzunk hát rájuk!